

ԱԿՆԱՐԿ՝ ԵՐԱԺՇՏԱԳԻՏ-ՄԱՆԿԱՎԱՐԺ ՀԵՂԻՆԷ ՔԱՅԱԽԵԱՆԻ ԿԵԱՆՔԻ ԵՒ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԵԱՆ

ՆԱԹԱԼԻ ՅԱՐՈՒԹԻՆԵԱՆ
harutyunyan.natalie@gmail.com

Երաժշտագէտ եւ մանկավարժ, ԽՍՀՄ փաստակաւոր ուսուցիչ՝ Հեղինէ Քաջախեանը, լինելով Ի. դարի 20ականներին Հայաստանում ձեւաւորուող նոր՝ խորհրդային կրթական համակարգի առաջնեկներից, իր երկար կեանքի ընթացքում անդադար աշխատանքի եւ ինքնակատարելագործման շնորհիւ դարձել էր Հայաստանի երաժշտական կրթութեան ամենահեղինակաւոր մասնագէտներից մէկը, որին սիրով եւ ակնածանքով էին վերաբերում ոչ միայն Հայաստանում:

Հեղինէ Քաջախեանը ծնունդ է թիֆլիսում 1908 կամ 1909ի Յունուարի 1ին¹:

Ըստ իր յուշերի, նա որոշ ժամանակ յաճախել էր իր քրոջ՝ Մարգարիտի հետ Թիֆլիսի Գալիան-

հան դպրոցը, սակայն որեւէ փաստաթուղթ այդ մասին չի պահպանուել, եւ նույնիսկ իր ինքնակենսագրականում նա չի անդրադառնում այդ փաստին: Հաւանաբար, այդ ժամանակահատուածին է վերաբերում նաեւ իր մասնակցութիւնը եկեղեցական երգչախմբին, որի մասին նա պատմում էր միայն ընտանեկան շրջապատում²: Իր անձնական թերթիկում պահպանուած ինքնակենսագրականի համաձայն նրա ուսումնառութիւնը սկսուել է 1918ին, երբ ընդունուել է Երեւանի Միասնիկեանի Անուան II (երկրորդ աստիճանի) աշխատանքային դպրոցը, որն աւարտել է 1927ին: Այդ տարիների ընթացքում բացառապատկերին Հեղինէի բարձր աշխատունակութիւնը³, յիշողութիւնը, նրա երաժշտական ընդունակութիւնները եւ առանձնակի սէրը երաժշտութեան հանդէպ, որոնք ուղեկցում էին նրան ողջ կեանքում: Հետաքրքրական է, որ նրա առաջին քայլերը երաժշտութեան մէջ համընկել են Հայաստանի առաջին հանրապետութեան վերջին՝ 1921ի ընթացքում տեղի ունեցած երկու նշանակալի մշակութային իրադարձութիւնների: 1921 Յունուարի 23ին կայացել է Երեւանի ժողովրդական Համալսարանի հանդիսաւոր բացումը, իսկ նույն թուի Դեկտեմբերի 22ին բացուել էր Երեւանի Երաժշտական Ստուդիան՝ Ռոմանոս Մելիքեանի ղեկավարութեամբ: 1924-25 ուսումնական տարում, երբ նրա կազմը համալրուեց յատուկ հրաւիրուած մասնագէտների՝ երաժշտագէտ Սպիրիդոն Մելիքեանի, կոմպոզիտորներ Ալեքսանդր Սպենդիարեանի, Արտեմի Այվազեանի, փիլիսոփայ Արշակ Ազամեանի եւ այլոց կողմից⁴, այն վերափոխուեց կոնսերվատորիայի⁵: Ստուդիայում նա հետեւել է Սպենդիարեանի տեսութեան եւ կոմպոզիցիայի դասերին⁶, գուգահեռ յաճախելով Աննա Մնացականեանի մասնագիտական դաշնա-

մուրի դասարան: 1927ին Քաջախեանն աւարտեց դպրոցը եւ Ստուդիան, իրաւունք ստանալով աշխատելու մանկապարտէզում: Յատուկ հարկաւոր է նշել, որ Միասնիկեանի Անուան Դպրոցի սաներն աւարտական դասարանում անցնում էին երաժշտութեան եւ նկարչութեան դասաւանդման մեթոդիկա⁷ եւ դպրոցն աւարտելուց անմիջապէս յետոյ կարող էին դասաւանդել մանկապարտէզներում երգի եւ նկարչութեան դասեր: Սպ. Մելիքեանի մեթոդաբանութեան⁸ ամուր հիմքի վրայ Քաջախեանը կառուցեց յետագայում սովորելի տեսական նիւթերի դասաւանդման իր պարզ եւ ազդեցիկ մեթոդը⁹: Դա թոյլ տուեց նրան, դպրոցն աւարտելուց անմիջապէս յետոյ աշխատանքի ընդունուել Հայտնարկօօսի մանկապարտէզում՝ որպէս մանկավարժ եւ դաշնակահարուհի, միաժամանակ շարունակելով իր ուսումը արդէն նորաստեղծ Կոնսերվատորիայում:

1929-1930 ուսումնական տարում, երբ նա դեռեւս սովորում էր Կոնսերվատորիայի Մանկավարժական Բաժանմունքում, սկսեց կազմաւորուել Հայաստանի առաջին արհեստավարժ երաժշտական դպրոցը¹⁰: 1931ին նա աւարտեց Կոնսերվատորիայի Մանկավարժական Բաժինը, իրաւունք ստանալով աշխատելու երաժշտական դպրոցում, եւ անյապաղ գործի անցաւ որպէս տեսական առարկաների ուսուցչուհի եւ երգչախմբի ղեկավար¹¹, միաժամանակ աշխատելով նաեւ մանկապարտէզում: 1932ին, սակայն, տեսնելով, որ աշակերտների թիւը արագ աճում է, նա թողեց մանկապարտէզը¹², լիովին նուիրուելով դպրոցին:

«Սովորելի» եւ «երաժշտական գրականութիւն» դասանիւթերը, որոնք նա սկսել էր դասաւանդել երաժշտական դպրոցում, պահանջում էին նոր մօտեցում, նոր մեթոդաբանութիւն: Քաջախեանը ուսումնասիրում էր Ռուսաստանի փորձը այդ ասպարէզում, սակայն, իւրացնելով այն, փորձում էր միաժամանակ կիրառել այն հայկական նիւթի վրայ: Ժամանակը քիչ էր. հարկաւոր էր պատրաստել ապագայ լիարժէք հայ կոմպոզիտորներ եւ առհասարակ երաժիշտներ, որոնց ականջը¹³ արդէն իսկ մանուկ հասակից սովոր պիտի լինէր հայ ելեւէջին, նրա կշռութաւոր եւ կառուցուածքային առանձնայատկութիւններին, որոնք նա պիտի կարողանար տարբերել այլ ազգերի ժողովրդական եւ արհեստավարժ երաժշտութիւնից: Քաջախեանը ցանկանում էր, որ երաժշտական մասնագիտական կրթութեան ծրագրերը Հայաստանում, ընդունելով Մոսկուայից ստացուած մեթոդաբանութիւնն ու ծրագրերը, որոնցում գերիշխում էին եւրոպական դասական եւ ռուսական երաժշտութիւնը, ընդգրկեն նաեւ երեխաների համար մատչելի հայ երաժշտութիւն եւ տարէց-տարի բարդանալով, ընդգրկեն բաւականին բարդ բազմաձայն օրինակներ: Նրա նպատակներից ամենակարեւորն այն էր, որ երեխաները զարգանան հնարաւորինս բնականոն ընթացքով, վստահութեան եւ սիրոյ ջերմ մթնոլորտում, սովորելով լուծել ուսումնական բարդ խնդիրները ստեղծագործաբար, կարծես խաղալով: Դա վերաբերում է մասնաւորապէս սովորելի դասընթացին, որում երեխաները գրում են երաժշտական թելադրութիւններ եւ երաժշտական ստեղծագործութեան իրենց առաջին փորձերն են անում: Մանուկների ստեղծագործութիւնները այն ժամանակ արդէն իսկ տպագրւում էին Պիոնէր Կառէ եւ այլ մանկական թերթերում¹⁴:

Այդ անկաշկանդ, հետաքրքրասիրութիւնը արթնացնող մթնոլորտում է, որ մեծացել են այժմ մեծանուն երաժիշտներ՝ կոմպոզիտորներ Առնօ Բաբաջանեանը, Էդուարդ Միրզոյեանը¹⁵ Ալեքսանդր Յարութիւնեանը, Ադամ Խուդոյեանը, Ղազարոս Սարեանը, Գազիկ Հովունցը, Էդգար Յովհաննիսեանը, Ռուբերտ Ամիրխանեանը, Մարտին Վարդազարեանը, կատարողներ՝ Օնիկ Ֆարաջանեանը, Արեւիկ Աւդալբեկեանը, Յակոբ Վարդանեանը, Ադիկ Մատինեանը, Կարէն Կոստանեանը, Ալեքսանդր Զաուչեանը, Նելլի Դանիէլ-Բէկը, Զեմֆիրա Բարսեղեանը, Ադա Յակոբեանը, Եւա Ջարգարեանը, Կարապետ Հայրապետեանը, երաժշտագէտներ՝ Մազարիտ Յարութիւնեանը, Գէորգ Գէօրգիեանը, Նովայիա Դերոյեանը, Մարգօ Բրուտեանը, Քնարիկ Գրիգորեանը¹⁶, Թերեզա Արագեանը, Զուլիխետա Ալաւերդեանը եւ բազմաթիւ այլ երաժիշտներ, որոնք ոչ միայն փայլել են համաշխարհային ասպարէզում, այլեւ իրենց հերթին կրթել են երաժիշտների յաջորդ սերունդները¹⁷ :

1941ին, չքաւարարուելով Երեւանի Կոնսերվատորիայի Մանկավարժական Բաժնում ստացած իր գիտելիքներով, Քաջախեանը մեկնում է Մոսկուա, որպէսզի ընդունուի Մոսկուայի Կոնսերվատորիայի Երաժշտագիտական Բաժինը։ Սակայն սկսւում է Հայրենական Մեծ Պատերազմը, եւ նա վերադառնում է Երեւան, եւ, չնայած պատերազմի դժուարութիւններին, 1941ին կրկին ընդունւում է Երեւանի Կոնսերվատորիա եւ 1946ին աւարտում է այն որպէս երաժշտագէտ¹⁸ :

1946ից մինչեւ 1969 Քաջախեանը աշխատում է նաեւ Կոնսերվատորիային կից Չայկովսկու Անուան՝ տաղանդաւոր երեխաների համար նորաստեղծ Երաժշտական Տասնամեակում։ Այդ դպրոցում նրա սաներն էին կոմպոզիտոր Մ. Վարդազարեանը, դիրիժոր Մելիք Մաւիսակալեանը, երաժշտագէտ Արմէն Բուդաղեանը, թաւջութակահար Զոն Գէորգեանը, ալտահար Արթուր Սուլթանեանը, դաշնակահարներ Մազլեան Բադալեանը, Իրինա Սեդրակեանը եւ այլ տաղանդաւոր երաժիշտներ։

1953ին Քաջախեանը նշանակւում է Ալեքսանդր Սպենդիարեանի Անուան Դպրոցի տնօրէնի ուսումնական խնդիրների տեղակալ։

Ամփոփելով իր դասաւանդման փորձը, նա գրում էր մեթոդական ձեռնարկներ, որոնցից առաջինը նրա հանրայայտ *Մոլթեշիտն* էր (Երեւան, 1959)։ Դա Խորհրդային Հայաստանում ստեղծուած սովետական աննախադէպ մի դասագիրք էր, որը կազմուած էր բացառապէս հայ երաժշտութեան նմուշներից։ Դրան կարօտ էին թէ՛ ուսուցիչները, եւ թէ՛ երեխաները։ Հասկանալի պատճառներով դասագրքում չեն ընդգրկուած հայ հոգեւոր երաժշտութեան նմուշները¹⁹ եւ որոշ, խորհրդային տարիներին արգելուած հայրենասիրական երգեր, օրինակ՝ «Զարթիր, Լաօ» երգը։ Միեւնոյն ժամանակ, դասագրքում գետեղուած է այդ երգի նոր տարբերակը (տե՛ս 172՝ Բաբաջանեանի «Երիտասարդական»ը), որից կարելի է կուսակ, որ այդ երգը կոմպոզիտորին քաջ ծանօթ է եղել, եւ որ հեղինակը ցանկացել է, որ «Զարթիր, Լաօ»ի մեղեդին, թէկուզ եւ տարբերակմամբ քողարկուած լինելով, այնուամենայնիւ հնչի եւ արթնացնի հայ մարդու հայրենասիրական զգացմունքները։

Դասագրքի նիւթը ներկայացուած է 5 բաժիններով, որոնցից առաջին եւ երկրորդ բաժիններում ընտրուած են պարզ շարքերի մէջ գրուած մեղեդիներ, որտեղ ուսուցչի ուշադրութիւնը կարող է կենտրոնանալ հետզհետէ աւելի

բարդ տոնայնություններում երեխաների լսողությունը վարժեցնելու խնդիրներին: Երրորդ եւ չորրորդ մասերում հիմնական ուշադրությունն ուղղված է կշռութաւոր բազմազան բարդությունների վրայ, իսկ հինգերորդում՝ երկձայն երգեցողությունն վրայ, որն, ինչպէս յայտնի է, բազմաձայն երգեցողությունն բանալին է:

Սուբբելիոյի առաջին հայկական դասագիրքը երաժշտական դպրոցների համար առանձնանում է նախկինում տպագրուած երաժշտութեան դասագրքերից ոչ միայն բազմաձայնութեան եւ այլ երաժշտական խնդիրների հանդէպ առանձնակի ուշադրութեամբ, այլեւ երաժշտական նիւթի բազմազանութեամբ:

Այստեղ են կոմիտասի, Ռ. Մելիքեանի, Սպ. Մելիքեանի, Վալիա Սամուէլեանի, հայկական ժողովրդական երգերի ձայնագրումները, Քրիստափոր Կարա Մուրզայի, Կոմիտասի, Ռ. Մելիքեանի, Գրիգոր Սիւնու, Մուշեղ Աղայեանի, Թաթուլ Ալթունեանի, Գայիանէ Չերտարեանի եւ այլոց ժողովրդական երգերի մշակումները: Բացի դրանից, ընդգրկուած են յայտնի կոմպոզիտորներ Սպենդիարեանի, Ռ. Մելիքեանի, Անուշաւան Տէր-Ղեւոնդեանի, Ա. Մանուկեանի, Միքայէլ Միրզայեանի, Մարտին Մազմանեանի, Անտոն Մայիլեանի, Կարօ Չաքարեանի, Նիկողայոս Տիգրանեանի մեղեդիները, հատուածներ Ա. Մանուկեանի «Չարի Վերջը», Մ. Մազմանեանի «Ճուտիկ», Սարգիս Մուրադեանի «Շունն Ու Կատուն» մանկական օպերաներից, Արմէն Տիգրանեանի «Անոյշ» եւ «Դաւիթ Բէկ», Սպենդիարեանի «Ալմաստ» օպերաներից, Արամ Խաչատրեանի «Գայիանէ» բալետից: Ներկայացուած են նաեւ Ալ. Յարութիւնեանի, Ստեփան Ջրբաշեանի, Է. Յովհաննիսեանի, Դանիէլ Ղազարեանի, Ռ. Աթայեանի²⁰, Աշոտ Սաթեանի, Վահագն Արարատեանի, Արամ Սաթունցի, Գ. Սողոմոնեանի, Ա. Հարենցի, Գ. Գեղարիկի, ինչպէս նաեւ կին կոմպոզիտորներ՝ Սուսաննա Գալիկեանի²¹, Գեղունի Չիչեանի, Վալիա Սամուէլեանի, Սոֆիա Սամուէլեանի, Լիւսիա Սաֆարեանի, Գ. Չերտարեանի երգերը եւ մշակումները: Դա մեծապէս նպաստեց հայ երաժիշտների ստեղծագործությունների լայն ճանաչման եւ երեխաների ինքնուրոյն ստեղծագործութեան խթանման:

Դասագիրքը, որի 1959ի հրատարակման տպաքանակը 3.000 օրինակ էր, շարունակ վերահրատարակում էր, իսկ նրա տպաքանակը՝ պահանջարկի աճին համաձայն, շարունակ աճում էր: 1961ին եւ 1964ին այն արդէն 5.000 էր, 1967ին հասաւ 10.000, իսկ 1969ին՝ 15.000 օրինակի: Այդուհանդերձ, 1974ին կրկին պահանջուեց նոր վերահրատարակում: Այսպիսով, 15 տարիների ընթացքում դասագիրքը անփոփոխ վերահրատարակուեց 7 անգամ եւ մինչ օրս կիրառւում է թէ՛ Երեւանի, եւ թէ՛ մարզերի երաժշտական դպրոցներում:

Այդ ձեռնարկին հետեւեցին մի շարք նոր՝ նոյնպէս հայկական երաժշտութեան նիւթերով գրուած սուբբելիոյի դասագրքեր, որոնցից նախ եւ առաջ հարկաւոր է նշել Աթայեանի եւ Միքայէլ Տէրեանի կազմած դասագիրքը (Երեւան, 1961), որտեղ օրինակները ներկայացուած են ոչ թէ եւրոպական մասորմինորային համակարգի համաձայն, այլ ըստ հայ երաժշտութեան ձայնեղանակների: Գնահատելի է նաեւ, որ ամէն երաժշտական նմոյշ ունի համապատասխան յղում իր աղբիւրին՝ այս կամ այն բանահաւաքի կամ կոմպոզիտորի համապատասխան հրապարակուած կամ ձեռագիր երկի²²:

Քաջախեանի դասագիրքը սկիզբ դրեց մի շարք ուսումնասիրությունների, որոնք ուղղուած էին հայ երաժշտութեան աւանդոյթներն եւ ընթացիկ կեանքի

երևույթները համատեղելու եւ պատշաճ կերպով նոր սերունդներին ներկայացնելուն:

1967ին հրապարակուեց Քաջախեանի երաժշտական թելադրութիւնների ժողովածուն, որը նոյնպէս կազմուած էր զուտ հայկական մեղեդիներից: Թատկանշական է, որ Քաջախեանի ֆանքերով ուսու կամ այլ ազգի սուֆեյիտյի նոր ձեռնարկներում տեղադրուեցին նաեւ հայկական նիւթեր²³: 1987ին՝ յետմահու²⁴, լոյս տեսաւ երաժշտական դպրոցների հրդ դասարանի աշակերտների համար Քաջախեանի պատրաստած երաժշտական գրականութեան դասագիրքը:

1969 Դեկտեմբերի 1-28՝ Քաջախեանը, Խորհրդային Միութեան արուեստագէտների պատուիրակութեան կազմում, գործուղուեց Բաղդադ՝ երաժշտական նոր կրթօջախ հիմնադրելու: 1970 Յուլիսի 8-14՝ նա մասնակցել է Մոսկուայում կայացած Թ. Համաշխարհային Խորհրդաժողովին (ISME), որը նուիրուած էր երաժշտական կրթութեան հարցերին²⁵: Հայաստանի կողմից հրաւիրուած էր նաեւ էդ. Միրզոյանը:

Քաջախեանը յաճախ մասնակցում էր Հայաստանի կոմպոզիտորների Միութեան կազմակերպած հայ կոմպոզիտորների նոր երկերի քննարկումներին: Պահպանուել է դրանցից մէկում արտասանած իր ելոյթի ձեռագիրը, որում նա յորդորում է «մանուկների համար նուրբ ճաշակով գեղարուեստական քարձր որակի ստեղծագործութիւններ» գրել, անդրադառնալով երեխաների համար գրուած երաժշտութեան բոլոր ոլորտներին եւ մանրամասնելով ամէնքի պահանջմունքները²⁶: Անձամբ ճանաչելով երաժիշտներից շատերին, անընդմէջ պահպանելով նրանցից շատերի հետ բարեկամական յարաբերութիւնները, նա մշտապէս լսում էր նոր ստեղծագործութիւնները եւ պարզորոշ կերպով արտայայտում էր իր կարծիքը դրանց մասին: Նա ուշադիր լսում էր ուսուցիչների կարծիքները այդ ստեղծագործութիւնների զուտ կատարողական առաւելութիւնների եւ թերութիւնների մասին, եւ իր դրուատանքով կամ քննադատութեամբ, որոնք սովորաբար խորապէս հիմնաւորուած էին լինում, օգնում էր լաւագոյն երկերի լայն ճանաչմանը, ինչն իր հերթին նպաստում էր ժողովրդի գեղարուեստական ճաշակի բարձրացմանը: Մասնակցում էր նաեւ երաժշտական կրթութեան խնդիրների քննարկումներին մամուլում²⁷:

Առհասարակ, Քաջախեանին իբրեւ մարդու եւ մասնագէտի ընդունելով ուշադրութիւնն էր մարդու՝ յատկապէս ստեղծագործող մարդու նկատմամբ: Նա հիանալի հասկանում եւ զգում էր նրանցից ամէն մէկի հոգեբանութիւնը, ակներեւ հեշտութեամբ շփման եզրեր գտնելով եւ երեխաների, եւ մեծերի հետ²⁸: Նրա բացառիկ յիշողութիւնը թոյլ էր տալիս անսխալ վերականգնել ամէնը, ինչ կապուած էր տուեալ անձնաւորութեան հետ, սակայն նա երբեւիցէ իր գիտելիքն ի շարի չէր կիրառում եւ նոյնիսկ ծայրաստիճան վրդովուած լինելով, նախընտրում էր կրկին ըարի եւ կամեցող վերաբերմունք ցուցաբերել:

Սուֆեյիտյի դասագրքի, սուֆեյիտյի թելադրութիւնների եւ երաժշտական գրականութեան դասագրքից բացի, Քաջախեանը թողել է նաեւ անտիպ աշխատութիւններ՝ «Սուֆեյիտ Առարկայի Դասաւանդման Մեթոդիկա», «Երաժշտական Թելադրութեան Դասաւանդման Մեթոդիկա», «Այ. Սպենդիարեանի Անուան Երաժշտական Դպրոցում Ընդունելութեան Քննութիւնների Անցկացման Մեթոդիկա» եւ «Երաժշտատեսական Առարկաների Դասաւանդման 50 Տարուայ Փորձը Հայաստանում»:

1960ի Նոյեմբերի 24ին Քաջախեանին շնորհուեց Հայաստանի Խորհրդային Հանրապետության վաստակաւոր Ուսուցչի կոչում: Նա պարգեւատրուել է «Հայրենական Մեծ Պատերազմի» 1941-45 Տարիներին Քաջակորով Աշխատանքի Համար» շքադրամով (1946), Հայաստանի Հանրապետության Գերագոյն Խորհրդի Նախագահութեան Պատուոգրով (1965), «Վ. Ի. Լենինի Մենդեան 100ամեակի Առթիւ՝ Քաջակորով Աշխատանքի Համար» շքադրամով (1970) եւ «Պատուոյ Նշան» շքանշանով (1971):

Հեղինէ Քաջախեանը մահացել է 1986 Սեպտեմբերի 13ին:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- ¹ Քաջախեանի ծննդեան վկայականում նշուած է 1908, որը չի համապատասխանում անձնագրում ամրագրուած եւ այլ բոլոր պաշտօնական փաստաթղթերում հաստատուած 1909 թուին: Այսօր դժուար է ստույգ պարզարանել դրա պատճառները, եւ, քանի որ Հեղինէ Քաջախեանի բոլոր յղեքները նշուած են եղել մէկ տարուայ ուշացումով, ապա եւ, շարունակելով այդ աւանդոյթը, 100ամեակն էլ մէկ տարով պէտք է ուշանար: Սակայն ո՛չ 2008, ո՛չ էլ 2009ին որեւէ անդրադարձ նրա անուանը Հայաստանում նկատուեց: Այս համեստ ակնարկը մի փորձ է մոռացութիւնից փրկելու նրա աւանդը՝ Ի. դարի հայ երաժշտութեան պատմութեան համար:
- ² Գալիանեան դպրոցին վերաբերող միակ յիշատակումը Քաջախեանի գրառումներում կապուած է Սպիրիդոն Մելիքեանի անուան հետ: Վերջինիս մանկավարժական գործունէութիւնը սկսուած է Թբիլիսիի Գալիանեան դպրոցից, որտեղ նա տալիս էր երգեցողութեան դասեր, ապա Երեւանում 1925ին Միասնիկեանի Անուան Դպրոցում կազմակերպել էր երգեցիկ խումբ (Սպիրիդոն Մելիքեան, Ազգային Արխիւ (ԱԱ), Փոնդ 1274, ցուցակ 3, գործ 10, ձեռագիր):
- ³ Մինչ օրս պահպանուել է նրա պատմութեան տետրը, գրուած շատ գեղեցիկ մանր ձեռագրով, որում նա, հաւանաբար, կառակի համար, նշել է տետրակի աւարտի պահը՝ «1928 թուի Մարտի 14ին ժամը 12ին», ինչպէս նաեւ այդ «պատմական իրադարձութեան» ներկայ իր բոլոր ընկերուհիների անունները եւ տեղը:
- ⁴ ՏՃՍ՝ Armen Budagian, Yerevanskaya Gosudarstvennaya Konservatoria Imeni Komitasa - 85, (Երեւանի Կոմիտասի Անուան Պետական Կոնսերվատորիա - 85), Երեւան, 2008, էջ 10, 19:
- ⁵ Կոմիտասի անունով այն կոչուել է աւելի ուշ, 1946 Դեկտեմբերին՝ Մշակոյթի Նախարարութեան ընդունած առանձին որոշմամբ:
- ⁶ Այդ դասերը նա վարում էր ոչ-պաշտօնական կարգով՝ իր ընտրած ուսանողների համար:
- ⁷ Քաջախեանների ընտանեկան արխիւում պահպանուել է Միասնիկեանի Անուան Աշխատանքային V դպրոցի կողմից տրուած աւարտական վկայականը, որտեղ թուարկուած են այնտեղ դասաւանդուած բոլոր աւարականները: Այդ ցուցակում կան՝ «Երաժշտութիւն Եւ Երաժշտութ. Մեթոդիկա», «Նկարչութիւն Եւ Նկարչութ. Մեթոդիկա»: Քաջախեանի դպրոցական դասընկերուհի՝ գեղանկարչուհի Հեղինէ Արրահամեանը հաւաստեց, որ երաժշտութեան հետ Սպ. Մելիքեանը դասաւանդում էր երաժշտութեան մեթոդիկա եւ աւելացրեց, որ նկարչութեան մեթոդիկան նոյնպէս դասաւանդուած էր:
- ⁸ Սպ. Մելիքեանի դասաւանդման արմատները թերեւս պէտք է փնտռել հայկական ձայնանիշերով գրուած երգի ձեռնարկների մէջ: Այդպիսիք լոյս էին տեսել ԺԹ. դարի վերջում եւ կիրառոււմ էին հայ դպրոցներում նաեւ Ի. դարի սկզբում: Դրանց շարքին է նիկողայոս Թաշճեանի Դասագիրք Նկեղեցական Զայնագրութեան Հայոց դա-

սագիրքը (ԼՂՄԻԺԻՆ, 1874), որին յաջորդել էին Եզնիկ քահանայ Երզնկեանցի Դասագիրք Հայկական Զայնագրութեան (ԼՂՄԻԺԻՆ, 1887) եւ Արշակ Բրուտեանի Հայկական Եկեղեցական Միական Երկրասեան Ուսումնասիրութիւնների Եւ Միջնակարգ Դպրոցների Համար (ԼՂՄԻԺԻՆ, 1890) դասագրքերը Համեմատելով դրանք Սպ. Մեկիքեանի կազմած Դասագիրք Երզնկեցիութեան Ժողովածու՝ Հայկական Ժողովրդական, Ազգային Եւ Եւրոպական (Թարգմանած) Միաձայն Երգերի (երկու մասից, երկուսն էլ՝ Թիֆլիս, 1912) ձեռնարկի հետ, նախատեսուած եւ ծխական, եւ թեմական դպրոցների համար, կարելի է նկատել, որ էութեամբ եւ բովանդակութեամբ նա հետեւում է իր նախորդների՝ յատկապէս Երզնկեանցի դասագրքի հիմնական սկզբունքներին։ Ի դէպ, վերջինիս դասագիրքը բաւականին տարողունակ եւ հիմնաւոր է, իսկ նրա նախաբանում գետեղուած է 1886 Դեկտեմբերի 15ին Թիֆլիսում հեղինակի յօդուածը՝ «Մի Բացատրութիւն Հանրակրթական Դպրոցների Երաժշտութեան Ուսուցիչների Համար», որն այսօր էլ չի կորցրել իր մեթոդաբանական նշանակութիւնը։ Ի տարբերութիւն Երզնկեանցի, Սպ. Մեկիքեանը ընդամէնը մէկ բացառութեամբ, որն «ՄՎ, Հայոց Աստուած» երգն է, գետեղել է իր ձեռնարկում աշխարհիկ՝ ժողովրդական եւ հեղինակային երգեր։ Երկրորդ տարբերութիւնն աւելի ակնհայտ է։ Սպ. Մեկիքեանի ձեռնարկը, ինչպէս նաեւ մէկ տարի յետոյ Սանկտ-Պետերբուրգում հրապարակուած Ի. Մեկիքեանի եւ Ա. Մանուկեանի կազմած Երաժշտական Այբեանքանը, գրուած են եւրոպական, այլ ո՛չ Հայկական ձայնանիշերով։ Սակայն բոլոր յիշատակուած ձեռնարկները, բացառութեամբ Սպ. Մեկիքեանի ձեռնարկին, ունեն մէկ ընդհանուր թերութիւն. նրանցում չի նշուած երգերի հեղինակների անունները։ Հարկաւոր է ասել, սակայն որ Սպ. Մեկիքեանն էլ հետեւողական չի գտնուել իր գաղափարի նկատմամբ. նա նշել է ոչ-բոլոր երգերի հեղինակներին եւ մի քանի դէպքերում նշել է ոչ թէ երգի անուանումը, այլ երգի առաջին բառերը (օրինակ, «Իտալացի Աղջկայ Երգը» նա ներկայացրել է որպէս «Մեր Հայրենիք» առանց նշելու երգի կոմպոզիտորին եւն.)։ Միւս կողմից, այդ ձեռնարկում հայ ժողովրդական երգերն ու պարեղանակները որպէս այդպիսիք ներկայացուած են աչակերտութեանը։ Դա թոյլ տուեց ուսուցման մէջ ընդգրկել նաեւ երաժշտագիտական ազգագրական որոշ տարրեր։ Սպ. Մեկիքեանին նուիրուած իր ակնարկում Քացախեանը նշել է. «Պէտք է ասել, որ այդ շրջանում ոչ միայն Սպ. Մեկիքեանն էր աշխատում հանրակրթական դպրոցում, այլեւ մեր լատգոյն մանկավարժներ՝ կոմպոզիտոր Միքայէլ Միրզոյեանը, Ազատ Մանուկեանը, Ռոմանոս Մեկիքեանը։ Բոլորն էլ ազգային երգերը համարում էին սրբութիւն եւ մատաղ սերնդին դաստիարակում էին ազգային ոգով» (Սպիրիդոն Մեկիքեան, նոյն)։ Վերջինս Կոնստանդնուպոլիսում Մանկավարժական Ֆակուլտէտի ստեղծման նախաձեռնողներից մէկն էր։ Ի դէպ, Ֆակուլտէտի առաջին խմբի 40 ուսանողներից աւարտեցին միայն չորս հոգի, որոնցից երեքը՝ Սաթիկ Ասլամազեանը, Սուսաննա Վարդանեանը եւ Հեղինէ Քացախեանը նուիրուեցին երաժշտական մանկավարժութեան գործին։

⁹ Նկարագրելով Մեկիքեանի դասաւանդման մեթոդը, նա գրել է. «Նրա դասաւանդման հիմքը հայկական ժողովրդական երգն էր։ Սպիրիդոն Մեկիքեանը ուսուցանում էր երեխաներին հայկական երգեր, օրինակ՝ Հոյ-Նար, Աղուէր, Ջաղցի Դռնով եւ այլն, ինքը կատարում էր խօսքերով, ապա երեխաները գտնում էին նոտաները, տետրոսիւնը, ապա գրում գրատախտակին եւ արտագրում տետրերում։ (...) Ամենազիջատորը, երգի ուսուցումը կատարում էին կամերատունով, առանց դաշնամուրի օգնութեան։ Սպիրիդոն Մեկիքեանի մեթոդիկայում գնահատելին այն է, որ նա դաստիարակում էր երեխաներին հայկական ժողովրդական երգի իմաստացիայով, բացի այդ կամերատունի գործածութիւնը զարգացնում է երեխաների մէջ իմաստացիայի մաքրութիւնը։ Ցաւօք սրտի պիտի ասել, որ հիմա օգտագործում ենք շատ քիչ» (նոյն)։ Ի դէպ, պահպանուել է Սուրէն Զարեկեանի Սպ. Մեկիքեանին պատկերող մի

երգիծանկար, որում պարզ երեւում է ձեռքում բարձր պահած կամերտոնը (Budagian, էջ 39)։

- ¹⁰ Սկզբում այն քառամեայ էր։ 1930ին նրան շնորհուեց Սպենդիարեանի անունը, իսկ 1935ին այն դարձաւ եօթնամեայ (Ա. Սպենդիարեանի Անուան Երաժշտական Մասնագիտական Դպրոց - 75, կազմ.՝ Նոնա Ոսկանեան, Երեւան, 2006)։ 1993ից դպրոցում գործում են նաեւ բարձր դասարաններ եւ փաստօրէն այն տասնամեայ է դարձել, սակայն մինչ օրս դպրոցի պաշտօնական կարգավիճակը՝ որպէս եօթնամեայ դպրոցի, անփոփոխ է։ Սպենդիարեանի անուան պատիւը բարձր պահելու անհրաժեշտութեան գիտակցութեամբ, նա սերտօրէն համագործակցեց Սպենդիարեանի տուն-թանգարանի հետ եւ դարձաւ «Սպենդիարեանականների Ակումբ»ի նախաձեռնող խմբի անդամ։ Հաւաքելով դպրոցի պատմութեան համար կարեւորութիւն ունեցող արձանագրութիւններ, նամակներ, լուսանկարներ, ծրագրեր եւ յուշանուէրներ, նա յոյս ունէր երբեւիցէ տեսնել սիրելի դպրոցի պատմութեան մի թանգարան։ Յաւօք, այն ստեղծուեց նրա մահուանից յետոյ, երբ դպրոցի տնօրէնը դարձաւ Զուլթանհան Եւ խմբավար Մերուժան Սիմոնեանը։ Վերջինիս ջանքերով եւ նոյնպէս նրա նախկին աշակերտ՝ գործարար Ռուբէն Յարութիւնեանի շնորհիւ 1998ի Նոյեմբերի 26ին բացուեց հետաքրքրական եւ գեղեցիկ մի թանգարան, որին շնորհուեց Հեղինէ Քացախեանի անունը՝ որպէս դպրոցի հիմնադիրներից մէկի։ Յաւօք, թանգարանն երկար չգոյատեւեց։

- ¹¹ Անգրադառնալով այդ տարիների դասաւանդման իր փորձին, Քացախեանը գրել է. «Մենք շատ լավ ծանօթ էինք հայկական մանկական երաժշտութեան հետ. Ա. Տէր-Ղեւոնդեան, Ռ. Մելիքեան, Ա. Մանուկեան, Ա. Մայիլեան, Մ. Միրզայեան, Մ. Մազմանեան։ Գիտէինք ռուսական, արեւմտաեւրոպական կոմպոզիտորների ստեղծագործութիւնները։ Մեր դասաւանդման մեթոդիկան բազմազան չէր, բայց հետաքրքրացնում էինք երեխաներին» («Սովետիայի Եւ Երաժշտական Գրականութեան Դասաւանդման Առաջնութեան 1930 Թուից Առ Այսօր» (մինչեւ 1984), ՀՀ ԱԱ, ֆ. 274, ց. 3, գ. 18)։

- ¹² Այդ մանկապարտէզի հետ կապուած Քացախեանը, որին մանկապարտէզի երեխաներն անուանում էին պարզապէս «ընկեր էլիա», մի հետաքրքրական դէպք է պատմել։ Մի օր մանկապարտէզ էր այցելել Մոսկուայից Երեւան ժամանած դեռեւս ոչ այդքան յայտնի կոմպոզիտոր՝ Արամ Խաչատրեանը։ Նա եկել էր երեխաների երաժշտական տուեալները՝ լսողութիւնը, կշռոյթի զգացողութիւնը եւն. ստուգելու, քանի որ նա մտահոգուած էր ընդունակ երեխաների յետագայ երաժշտական կրթութեան հարցերով։ Երեխաներից մէկը՝ փոքրիկ Առնօն մի խաղ է առաջարկում Մոսկուայից եկած «քեռուն»։ Ասում է. դու մի նոտայի հարուածիր, իսկ ես քեզ կ'ասեմ, թէ դա որ նոտան է։ Այդպէս, մի մանկապարտէզում, կայացաւ երկու հայ մեծ կոմպոզիտորների՝ Արամ Խաչատրեանի եւ Առնօ Բարաջանեանի առաջին հանդիպումը, որը ինչ-որ տեղ կանխորոշեց վերջինիս ճակատագիրը։ Հասկանալի է, որ այդ խաղին փոքրիկ Առնօն ծանօթացել էր «ընկեր էլիա»ի շնորհիւ, որի մօտ եւ շարունակել էր իր ուսումը Ալ. Սպենդիարեանի Անուան Երաժշտական Դպրոցում։

- ¹³ Հետաքրքրական է, որ Քացախեանի համար «ականջ» ասածը, ի տարբերութիւն «լսողութեան», մի տեսակ փիլիսոփայական, բայց միաժամանակ խիստ գործնական նշանակութիւն ունէր։ Դա մարդու ֆիզիկական ընթերցման եւ նրա հոգեւոր կերտումների իւրատեսակ մի չափանիշ էր։ «Ականջ ունեցող» նա անուանում էր ոչ միայն լաւ լսողութիւն ունեցող երաժիշտներին, այլ նրանց, ում աշխարհընկալումը լսողական տեսակի էր եւ նրանում վառ կերպով արտայայտուած էին այդ անձնաւորութեան ճաշակը, բնագիրը եւ ինտելեկտը իրենց միասնութեամբ։ Դա մշտապէս արտասանուած էր յարգանքով եւ հաւատով, նոյնիսկ եթէ այդ ականջ ունեցողը մի փոքր երեխայ լինէր։ Իսկ «ականջ չունի» նա ասում էր ամենածայրայեղ դէպքում, երբ իր

եւ կատարման յստակօրէն վեհ եղանակը նոյնիսկ այդ չէզոք խօսքերի դէպքում խոր ու ազդեցիկ տպաւորութիւն են գործում: Ի տարբերութիւն երգի ճշգրիտ խօսքերով կատարմանը, որի ազդեցութեան մէջ մեծ է գիտակցականօրէն աղօթքն ասելու տրամադրուածութեան դերը, փոփոխութեան ենթարկուած տարբերակի լիցքը ազդում է առաւելապէս ենթագիտակցութեան վրայ: Հետաքրքրական է, որ Քաջախեանի խիզախումը՝ զուտ հայկական նմուշներով սուրճեջրի ձեռնարկ գրելու եւ պետական պատուէրով այն լոյս ընծայելու 1959ին, երբ Ստալինի մահուան օրից անցել էր ընդամենը 6 տարի, խթանեց նոր աշխատանքներն այդ ուղղութեամբ: Արդէն 1961ին Քաջախեանի *Սուրճեջրի խմբագիր*՝ երաժշտագէտ Աթայեանի եւ խմբավար Տէրեանի համատեղ աշխատանքով լոյս տեսաւ մի նոր սուրճեջրի ժողովածու, որում արդէն ընդգրկուած էին Կոմիտասի «Տաղք եւ Ալեյուք», ինչպէս նաեւ Եկմալեանի «Պատարագ»ի հատուածները:

²⁰ Իր գործունէութեան սկզբնական շրջանում յայտնի երաժշտագէտ Աթայեանը ստեղծագործում էր, եւ դա շատ կարեւոր է հասկանալու համար նրա կատարած աշխատանքի, մասնաւորապէս Կոմիտասի ստեղծագործութիւնների խմբագրութեան հետ կապուած հարցեր:

²¹ Սուսաննա Գալիկեանը ոչ միայն մանկական երգերի, այլեւ կարեւոր նշանակութիւն ունեցող մի ձեռնարկի՝ *Նախադպրոցական Երաժշտական Խաղերի եւ Պարերի Զեռնարկի* հեղինակ է: Այն հրատարակուել է Երեւանում, 1961ին:

²² 1965ին լոյս տեսաւ նոյն հեղինակների *Երկնային եւ Եռաձայն Սուրճեջրի* ձեռնարկը, գրուած նոյն՝ ակադեմիական ոճով: Այդ դասագրքերը մեծ մասամբ կիրառւում են երաժշտական ուսումնարաններում եւ Կոնսերվատորիայում, դպրոցներում՝ աւելի սակաւ: 1977ին հրատարակուեց Սոֆիա Սամուէլեանի եւ Ստեփան Նաղդեանի կազմած սուրճեջրի դասագիրքը, որը հայ եւ եւրոպական կոմպոզիտորների երաժշտական օրինակներից բացի առաջարկում է նաեւ յատուկ մշակուած ձայնավարժութիւններ, որոնք օգնում են երեխաներին ընկալել այս կամ այն դասի երաժշտական նիւթը: Այն վերահրատարակուել է 1982ին եւ մինչ օրս յաջողութեամբ կիրառւում է երաժշտական դպրոցներում: 1980ին լոյս տեսաւ Եւրի Գէորգեանի եւ Թ. Բեքարեանի *Սուրճեջրի* դասագիրքը, որում արտայայտուել է հեղինակների նոր մօտեցումը առարկայի հանդէպ:

²³ Պահպանուել են նրա գործընկերների՝ Մարիա Պաւլովնա Անդրէեւայի եւ այլոց հետ նամակագրութիւնը, որտեղ ասւում է հայկական երաժշտութեան նմուշների ներմուծման մասին այդ հեղինակների ձեռնարկներում: «Ես ունեմ հայկական սուրճեջրի երկու ձեռնարկներ, որոնք Դուք ինձ նուիրել էք, - գրել է Անդրէեւան, - Այնտեղից որոշ մեղեդիներ ես արդէն փոխառել եմ: Յանկալի կը լինէր հայկական երգեր լինէին նուագակցութեամբ, ռուսերէն քարգմանուած տեքստով՝ որեւէ մի գեղարուեստական գործ» (ԱԱ, ֆոնդ 1274, ցուցակ 3, գործ 23, ձեռագիր): Նման խնդրանքները շատ էին ուրախացնում Քաջախեանին, եւ նա մշտապէս սիրով կատարում էր դրանք: Մենք՝ աշակերտներս, ապրում էինք հաճելի դարմանքի պահեր, երբ նոր լոյս տեսած ռուսական ձեռնարկներում գտնում էինք մեր երգերը, որոնցից ոմանք կարող էին դեռեւս մեզ անծանօթ հայկական ժողովրդական երգեր լինել, եւ դա է՛լ աւելի հետաքրքիր էր դարձնում մեր դասերը:

²⁴ Քաջախեանը ցանկանում էր, որ առնուազն իր այդ դասագիրքը լոյս տեսնի պատկերազարդ՝ գունաւոր նկարներով, որպէսզի երեխաների համար այն լինի առաւել հաճելի եւ տրամադրող: Սակայն այդ ցանկութիւնը ոչ ոք չէր շտապում կատարել, եւ սպասելով, որ այդ հնարաւորութիւնը ընձեռնուի, նա յետաձգում էր գրքի լոյսընծայումը: Ի վերջոյ, հասկանալով, որ օրհասական պահը մօտեցել է, տպարանի աշխատողներն 1986ին արագացնում են տպագրման աշխատանքները, բայց եւ այնպէս

իր վերջին դասագիրքը պատկերազարդ տեսնելու ցանկութիւնը մնում է չիրականացուած:

- ²⁶ ISME – International Society of Music Education: Նրա ելույթի բնագիրը չի պահպանուել, սակայն պահպանուել են նրա գրառումները խորհրդաժողովին ելույթ ունեցած մի շարք այլ հեղինակների մասին: Իր սովորութեան համաձայն, Քաղաքապետը մշտապէս գրանցում էր ամէն մի նորույթ, որը կարող էր օգտակար լինել երաժշտական կրթութեան ասպարէզում: Իր անաւարտ «Սովորելու և Երաժշտական Գրականութեան Դասաւանդման Առաջընթացը 1930 թուից Առ Այսօր» (մինչեւ 1984) երկում Քաղաքապետը ներկայացրել է բազմաթիւ բաց դասեր, մեթոդական զեկուցումներ, խորհրդաժողովներ, Մոսկուայի, Լենինգրադի (Մ. Պետերբուրգ), Վլադիվոստի, Տալինի, Ռիգայի, Խարկովի, Մինսկի, Թբիլիսիի, Բաքուի գործակիցների հետ, որոնք տեղի են ունեցել նշուած ժամանակամիջոցում (ՀՀ ԱԱ, ֆ. 274, ց. 3, գ. 18):

- ²⁶ ԱԱ, ֆ. 1274, ց. 3, գ. 10 (ձեռագիր) տարեթիւը չի նշուած, ենթադրաբար, դա 60-ականներին է: Այդ ելույթում Քաղաքապետը մասնաւորապէս յորդորում էր երիտասարդ կոմպոզիտորներ՝ Սոֆիա Սամուէլեանին և Գեղունի Չթչեանին աւելի շատ երգեր գրել երեխաների համար, առելով, որ նրանք կարող են գրել լաւ երգեր, բայց քիչ են գրում: Այսօր կարելի է ասել, որ Չթչեանը յայտնի է հայ մանուկների համար գրուած իր բազմաթիւ երգերով: Մանկուց ճանաչելով և սիրելով այդ երգերը, ապագայ երաժիշտները յետագայում սիրով անդրադառնում են նրա վոկալ և գործիքային այլ ստեղծագործութիւններին:

- ²⁷ Պահպանուել է Սովետական Արուեստ ամսագրում նրա ելույթը երաժշտական կրթութեան ընթացիկ հարցերով:

- ²⁸ «Օր-օրի փոխում է կեանքը, զարգանում ու հարստանում: Պէտք է հասկանալ աշակերտի հոգեբանութիւնը, ճանաչել իւրաքանչիւրին, որպէսզի հնարաւոր լինի գտնել այն բանալին, որն ամենաարդիւնաւէտը կը լինի երաժշտութեան հիմունքները սովորեցնելու համար: Ամէն անգամ, երբ պատկերացրել եմ, որ դասարանում սպասող անհամբեր հայեացքներ կան, հետաքրքրասէր ու բանիմաց աշակերտներ, կրկին անգամ զգացել եմ, որ շատ զգոյշ պիտի մտնել դասարան, շատ պատրաստուած, որովհետեւ դու պատասխանատու ես քո իւրաքանչիւր խօսքի, իւրաքանչիւր մեկնաբանութեան համար»՝ ասել է Քաղաքապետը *Աւանգարդ թերթի թղթակցին* (Գոհար Ռչատունի, «Անուն Բարձր Ու Վսեմ. Գեղեցիկ Ապրած Օրերի Ուսուցիչը», *Աւանգարդ*, 05.10.1980): Կարծում ենք, նրա այս խօսքերը մշտապէս արդիական են:

AN OVERVIEW OF HEGHINE KATSAKHIAN'S
PEDAGOGICAL AND MUSICAL ACTIVITY
(Summary)

NATALY HARUTUNIAN
harutyunyan.natalie@gmail.com

The author brings to the limelight the pedagogical activity of Heghine Katsakhian, who had a significant input in the development of a number of musicians and composers in Soviet Armenia and in the promotion of children's music.

Born in Tbilisi in 1908/09, Katsakhian studied in the newly inaugurated Yerevan Musical Studio under the able directorship of Romanos Melikian. In parallel, she attended the piano classes of Anna Mnatsakanian. After graduating from school, she started working as a piano and music teacher in a kindergarten while she continued her studies in the newly inaugurated Yerevan Conservatory.

In 1931 she graduated from the Conservatory and started working in the first professional music school in Armenia. She taught theory and conducted the school choir. Several renowned musicians graduated from this school, including Edward Mirzoyan, Alexander Harutunian, Adam Khudoyan, Ghazaros Sarian, Gagik Hovunts, Edgar Hovhannissian, Robert Amirkhanian, Martin Vartazarian and many others.

The author narrates the dedication of Katsakhian to music and pedagogy and the effort she put into persuading Armenian composers to compose children's songs and music.

Katsakhian's main contribution, however, was in the field of school textbooks. After dedicating herself totally to schoolwork in 1932, she published her methodology textbook, *Solfeggio* in 1959. This was the first musical textbook that included Armenian compositions. In some fifteen years the book had seven reprints with a total of over thirty-five thousand copies, and it is still being used in Yerevan and musical schools elsewhere.

The author assessed the textbook along with a number of similar Armenian textbooks that were published after 1874 and asserts that Katsakhian approached Armenian music teaching in an innovative way and enriched its traditions.